

ПЕДАГОГІЧНА ТА ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.923:331.546

DOI <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2023.3/05>

Дробот О.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОЯВІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА МАРГІНАЛЬНОСТІ У СТУДЕНТІВ ВИПУСНИКІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті теоретично обґрунтовано та емпірично досліджено психологічні чинники професійної ідентифікації випускників закладів вищої освіти. Професійна ідентичність об'єднує уявлення людини про своє місце в професійній групі, ставлення до своєї професійної належності та виконує функції розвитку емоційного прийняття себе як людини, що займається певною справою, усвідомлення відповідної ментальності, впевненості у професійній компетентності, самостійності й ефективності, переживання своєї професійної цілісності та визначеності. Відповідно, соціогенна втрата професійної ідентичності призводить до професійного маргіналізму як форми розпаду й трансформації професійної ідентичності, що пов'язано з неадекватним виконанням соціальних функцій професії. Студенти-професійні маргінали відзначаються дифузним статусом професійної ідентичності: завершуючи навчання в університеті та здобуваючи конкретну спеціальність, їх вибір залишається незначеним.

Емпірично досліджено професійну ідентичність, маргінальність, професійну затребуваність та стилі ідентичності студентів випускних курсів ЗВО (n=98). Описано і проаналізовано взаємозв'язки таких показників ідентичності/маргінальності: професіонал і соціум, соціум і професія, професійний статус і динаміка, професійна мотивація, професійний вчинок, кар'єра, мораль, альтернативний вибір, бути або видаватися. Встановлено кореляційні зв'язки цих параметрів з показниками професійної затребуваності особистості, з одного боку, та стилями ідентичності – нормативним, дифузним та шкалою відданості – з іншого.

Виокремлено основні групи соціально-психологічних чинників професійної маргінальності випускників закладів вищої освіти: соціально зумовлені, до яких належить оцінка соціально-економічного стану суспільства; професійно зумовлені, а саме: низький рівень професійної затребуваності особистості; особистісні – комплекс особистісних рис, які сприяють або заважають становленню професіонала, зокрема, дифузна особистісна та професійна ідентичність. Доведено, що в уявленні випускників закладів вищої освіти можливість професійного зростання, можливість зробити кар'єру в обраній сфері діяльності, просування службовими сходами безпосередньо пов'язані з наявністю чіткої системи професійних цілей і цінностей.

Ключові слова: професійна ідентифікація, професійна ідентичність, професійна маргінальність, випускники закладів вищої освіти, стиль ідентичності, професійна затребуваність.

Постановка проблеми. Сучасний рівень розвитку економічних відносин вимагає від фахівців не тільки володіння необхідними професійно важливими якостями, але й наявності особистісного потенціалу, який дозволив би успішно працювати в умовах економічно непрості ситуації в країні, постійних інновацій, безперервного

удосконалення й ускладнення управлінської діяльності. У нових соціально-економічних умовах сучасний професіонал має володіти максимально вираженими професійними якостями, чітко ідентифікувати себе з власною професією та бути орієнтованим на постійний розвиток у соціальному середовищі [11]. Професійна ідентифікація

спонукає майбутнього фахівця до результативної діяльності в професії, що є сутністю професійної ідентичності [6; 9]. Виступаючи складним інтеграційним феноменом, професійна ідентичність об'єднує уявлення людини про своє місце в професійній групі й, відповідно, у суспільстві, ставлення до своєї професійної належності [4; 9].

Соціогенна втрата професійної ідентичності призводить до професійного маргіналізму, що стає помітним соціальним явищем, причому не стільки у формі безробіття, скільки в особливій формі професійного маргіналізму на робочих місцях, який дослідниця О. Єрмолаєва [3] називає діючим маргіналізмом та визначає його як розпад і трансформацію професійної ідентичності, що пов'язано з неадекватним виконанням соціальних функцій професії.

Повною мірою це стосується майбутніх фахівців, а саме студентів, які впродовж навчання у закладах вищої освіти мають засвоїти професію, тобто набути професійних знань, вмінь та навичок, сформувати почуття причетності до норм професії та усвідомити її соціальну значущість. На жаль, можна спостерігати, що у частини студентів випускних курсів закладів вищої освіти недостатньо сформована система професійних цінностей, моралі та знання, вміння й навички з відповідного фаху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною та теоретичною основою дослідження виступають наукові принципи діяльнісного підходу С. Рубінштейна (принцип єдності свідомості і діяльності); концептуальні положення про розвиток особистості в процесі професійної діяльності (В. Зінченко, О. Леонт'єв, В. Мясіщев); дослідницькі положення щодо відповідності особистісних якостей вимогам професії (А. Борисюк, Ю. Бохонкова, З. Ковальчук, В. Панок, В. Рибалка та ін.); уявлення про професійне становлення особистості як суб'єкта діяльності: стадіальність професійного розвитку, переживання професійних криз, формування професійної ідентичності Н. Завацька, Є. Клімов); дослідження в галузі психології ідентичності та криз в процесі розвитку особистості (праці Дж. Марсія про статус ідентичності, праці Е. Еріксона про формування ідентичності та необхідність переживання особистістю криз для розвитку).

Вітчизняними вченими (П. П. Горностай, М. М. Слюсаревський, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, Н. В. Хазратова та ін.) окреслюється проблематика розвитку особистості у соціальному середовищі, визначається психологічна проблема-

тика регуляції соціальної поведінки, міжособової взаємодії, соціального впливу [10], що спонукає професіонала до ефективної діяльності. Професійна соціалізація особистості відбувається сьогодні в ситуації значної соціальної варіативності – невизначених безпекових і соціальних ситуацій, різноманіття принципів організації соціальних спільнот, видів діяльності, соціальних ролей та групових норм. І тому для пересічної людини нестабільність суспільства сприймається, перш за все, як абсолютна невизначеність ситуації, де з'являється неможливість навіть найближчого прогнозування своєї долі. З тієї точки зору дослідники Іванченко Є. А. [5], Пілецька Л. С. [12] приділяють увагу професійній мобільності особистості та у тому числі професійної мобільності майбутніх фахівців. Особлива увага приділяється саме соціальній ситуації розвитку професіонала, де соціально-професійні вимоги задаються людині у межах соціальної ситуації професійного розвитку особистості. Справжній професіонал має бути готовим до змін, що зумовлені як науково-технічним прогресом так і кризовими соціальними змінами.

Професійна ідентичність, виконує такі функції, як розвиток професійного почуття, тобто емоційного прийняття себе як людини, що займається певною справою, усвідомлення відповідної ментальності, впевненість у професійній компетентності, самостійності, ефективності, переживання своєї професійної цілісності та визначеності [2].

В якості елементів професійної ідентичності розглядаються потреби, інтереси, установки, переконання та інші компоненти мотиваційної сфери особистості, які реалізуються та задовольняються в процесі професійного шляху. Засобами досягнення професійної ідентичності є відповідні знання й здібності, які забезпечують реалізацію активності, спрямованої на досягнення заданої професійної ідентичності [8].

Повною мірою ідея про те, що професійна ідентичність є продуктом тривалого особистісного та професійного розвитку, що залежить від соціальних умов, представлена в концепції професіогенезу О. Єрмолаєвої [3]. Автор виходить із того, що професійна ідентичність складається тільки на досить високих рівнях оволодіння професією та виступає як стійке узгодження основних елементів професійного процесу. Аналіз етапів оволодіння професією та відповідних рівнів ідентичності показує, що ступінь ідентифікації суб'єктом себе із професією визначає можливості реалізації перетворюючої функції ідентичності.

Професійна ідентичність виступає регулятором та координатором, що виконує стабілізуючу та перетворюючу функції, комбінація яких забезпечує професійне самовизначення й розвиток професіонала.

При відсутності професійної ідентичності має місце професійний маргіналізм. Нами було розглянуто теоретичні засади дослідження маргінальності професійної свідомості випускників закладів вищої освіти [1]. Дослідниця О. Єрмолаєва наводить сутнісну ознаку маргіналізму [2]: при зовнішній формальній причетності до професії – внутрішня неприналежність до професійної етики й цінностей як у плані самосвідомості (самоототожнення з відповідальністю, посадовими обов'язками і мораллю), так і в сфері поведінки (дія не в межах професійних функцій і етики, а під впливом інших мотивів або цілей).

Таким чином, професійна ідентичність є актуальним у науковому та практичному плані предметом сучасного психологічного дослідження. Це явище є інтегративним поняттям, в якому виражається взаємозв'язок когнітивних, мотиваційних і ціннісних характеристик особистості, що забезпечують орієнтацію у світі професій, професійному співтоваристві та у широкому соціальному оточенні, що дозволяє більш повно реалізовувати особистісний потенціал у професійній діяльності, а також прогнозувати можливі наслідки професійного вибору та намічати перспективи власного розвитку. Професійна спрямованість і самосвідомість (ідентичність) є найважливішими показниками професійного розвитку.

В контексті розглянутих праць недостатньо дослідженою виявляється проблема професійної ідентифікації випускників закладів вищої освіти, особливо студентів старших курсів, в аспектах професійної ідентичності, маргінальності, професійної затребуваності та стилів ідентичності.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження психологічних чинників професійної ідентифікації випускників закладів вищої освіти. Завдання дослідження:

1. Провести теоретико-методологічний аналіз підходів до вивчення професійної ідентифікації та професійної маргінальності у науковій літературі.

2. Емпірично дослідити психологічні чинники професійної ідентифікації випускників закладів вищої освіти у напрямі професійної ідентичності, маргінальності, професійної затребуваності та стилю ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Дослідження було проведено на базі Таврійського національ-

ного університету імені В.І. Вернадського та Міжнародного європейського університету впродовж 2021–2022 рр. У дослідженні взяли участь 98 студентів випускних курсів денної форми навчання природничо-математичного та соціально-гуманітарного профілів підготовки.

Для розв'язання поставлених завдань використано **методи і методики**: діагностичний тест «Ідентичність / маргіналізм професіонала» О. Єрмолаєвої; опитувальник «Професійна затребуваність особистості» Є. Харитонової, Б. Ясько; «Опитувальник стилів ідентичності М. Берзонські (адаптація О. Белинської, І. Броніна). Статистична обробка здійснювалась за допомогою комп'ютерної програми SPSS (версія 19.0).

Застосовано процедуру кореляційного аналізу, основною метою якого є кількісний опис форм, тісноти та спрямованості зв'язку між ознаками, виражений у коефіцієнті кореляції. За таблицею критичних значень коефіцієнта кореляції було визначено, що $r_{\text{крит.}} = 0,140$ ($p \leq 0,05$), $r_{\text{крит.}} = 0,182$ ($p \leq 0,01$) для $n = 200$ [3, с. 454].

У таблиці 1 представлено результати кореляційного аналізу між шкалами методики «Професійна ідентичність / маргінальність» О. Єрмолаєвої та показниками методики «Професійна затребуваність особистості» Є. Харитонової.

Проаналізуємо послідовно отримані результати кореляційного аналізу. Факт того, що майже всі коефіцієнти кореляції виявилися статистично значущими, ми пов'язуємо з тим, що досліджувані параметри професійної ідентичності/маргінальності та параметри професійної затребуваності складають єдиний емпіричний конструкт, незважаючи на те, що автори діагностичних інструментів О. Єрмолаєва та Є. Харитонова ґрунтуються на різних вихідних теоретичних передумовах. І в одному, і в іншому випадках все ж таки можливо виокремити триєдину композицію професійної самореалізації та, відповідно, набуття професійної ідентичності: ставлення до своєї інструментальної «озброєності», ставлення до себе як професіонала у соціумі, ставлення до ролі та значення своєї професії у суспільстві.

Перша складова (компонент) «Професіонал і соціум» виявила наступні кореляційні взаємозв'язки зі шкалами методики «Професійна затребуваність особистості»: «належність до професійної спільноти» ($r_{\text{емп.}} = 0,342$; $p \leq 0,01$); «професійна компетентність» ($r_{\text{емп.}} = 0,412$; $p \leq 0,01$); «професійний авторитет» ($r_{\text{емп.}} = 0,387$; $p \leq 0,01$); «ставлення інших» ($r_{\text{емп.}} = 0,363$; $p \leq 0,01$); «самоствлення» ($r_{\text{емп.}} = 0,317$; $p \leq 0,01$).

Таблиця 1

Кореляційні взаємозв'язки професійної ідентичності/маргінальності з показниками професійної затребуваності особистості (n=98)

Професійна ідентичність/ маргінальність	Шкали методики «Професійна затребуваність»								
	ЗРПП	ППС	ППЗ	ПК	ПА	ОРПД	СІ	СС	ЗРПЗ
Професіонал і соціум	0,227	0,342	0,231	0,412	0,387	0,242	0,363	0,317	0,339
Соціум і професія	0,174*	0,265	0,392	0,273	0,311	0,371	0,342	0,362	0,418
Людина і професія (професійний статус і динаміка)	0,345	0,391	0,186	0,425	0,231	0,364	0,187	0,156*	0,214
Людина і професія (професійна мотивація)	0,321	0,165*	0,382	0,231	0,335	0,278	0,244	0,334	0,186
Людина і професія (професійний вчинок)	0,197	0,176*	0,184	0,365	0,285	0,326	0,417	0,324	0,314
Людина і професія (кар'єра)	0,423	0,156*	0,418	0,397	0,254	0,426	0,271	0,142	0,217
Людина і професія (мораль)	0,152	0,386	0,178*	0,184	0,314	0,156*	0,336	0,291	0,254
Людина і професія (альтернативний вибір)	0,243	0,231	0,319	0,327	0,217	0,415	0,185	0,297	0,234
Людина і професія (бути або видаватися)	0,167*	0,192	0,142*	0,176	0,315	0,182	0,376	0,378	0,212

Примітки. Шкали методики «Професійна затребуваність особистості»: Задоволеність реалізацією професійного потенціалу (ЗРПП) Приналежність до професійної спільноти (ППС) Переживання професійної затребуваності (ППЗ) Професійна компетентність (ПК) Професійний авторитет (ПА) Оцінка результатів професійної діяльності (ОРПД) Ставлення інших (СІ) Самоставлення (СС) Загальний рівень (ступінь професійної затребуваності особистості) (ЗРПЗ)
* $p \leq 0,05$

Друга складова «Соціум і професія» показала, що, на думку випускників закладів вищої освіти, спостерігається пряма залежність результативності в обраній професії від статусу певної професії та професіоналів у суспільстві, від уваги до цієї групи фахівців з боку держави, рівня заробітної плати, можливостей професійного зростання, що надається державними інституціями тощо. Це може бути, з одного боку, свідченням того, що студенти випускних курсів критично оцінюють соціально-економічний стан сучасного українського суспільства та, відповідно, їх власні можливості, якими вони зможуть скористатися сьогодні для успішної самореалізації у професії. З іншого боку, це може бути проявом дії захисних механізмів, екстернальної позиції, коли відповідальність за низький рівень своєї професійної самореалізації людина намагається «перекласти» на державу та її установи, які мали б «забезпечити» робоче місце, високого рівня фахову підготовку, хоча потрібної пізнавальної та навчальної мотивації студенти не виявляють.

Третя складова професійної ідентичності «Людина і професія» представлена 7-ма підшкалами, які демонструють наявність статистично підтверджених взаємозв'язків з показниками професійної затребуваності. Підшкала «професійний статус та динаміка» виявляє взаємозалежність із «задоволеністю ступенем професійної реалізації» ($r_{\text{емп.}} = 0,345$; $p \leq 0,01$); «належністю до професійної спільноти» ($r_{\text{емп.}} = 0,391$; $p \leq 0,01$); «про-

фесійною компетентністю» ($r_{\text{емп.}} = 0,425$; $p \leq 0,01$); «оцінкою результатів професійної діяльності» ($r_{\text{емп.}} = 0,371$; $p \leq 0,01$), тобто це показники, які переважно характеризують результативний блок професійної ідентичності (і, відповідно, маргінальності). Такі результати є цікавими, і свідчать, на наш погляд, про те, що майбутні фахівці із вищої освітою безпосередньо пов'язують можливості професійного руху, набуття професійного статусу зі змістом професійної підготовленості, з тим, що може запропонувати, образно кажучи, фахівець суспільству, на що він здатний, що знає, що вміє, наскільки він є конкурентоздатним на даний час.

Підшкала «професійна мотивація» показала наявність таких кореляційних взаємозв'язків: «переживання професійної затребуваності» ($r_{\text{емп.}} = 0,382$; $p \leq 0,01$); «професійний авторитет» ($r_{\text{емп.}} = 0,335$; $p \leq 0,01$); «самоставлення до себе як до значущого професіонала» ($r_{\text{емп.}} = 0,334$; $p \leq 0,01$). Ці дані показують, що прагнення до професійного зростання, до набуття знань, навичок у своїй спеціальності у студентів-випускників детермінується розумінням своєї ролі, свого місця як професіонала у суспільстві, тобто мотивацію професійного вибору, професійного становлення, професійного зростання зумовлюють переважно соціальні чинники – якщо обрана професія займає у суспільстві гідне місце, це додатково «підштовхує» до самовдосконалення в обраній професії.

Підшкала «Професійний вчинок» корелює із такими показниками професійної затребуваності

особистості – «ставлення до себе як до компетентного професіонала» ($r_{\text{емп.}} = 0,365$; $p \leq 0,01$); «сприйняття ставлення інших до себе як значимого фахівця» ($r_{\text{емп.}} = 0,417$; $p \leq 0,01$). Ця підшкала виявляє здатність особистості до самостійного пошуку варіантів розв'язання складних проблем у нестандартних ситуаціях професійної діяльності та спілкування. Відповідно, професійно маргінальні випускники виявляють певну пасивність, намагання скористатися допомогою або прямою вказівкою керівництва або колег, тобто відчуття себе як професіонала з низьким рівнем професійної компетентності, що зумовлює відповідне ставлення інших і, у свою чергу, призводить до слідування інструкціям, шаблонам, правилам, що суттєво знижує почуття власної відповідальності.

Показники за підшкалою «Професійна кар'єра» виявили такі кореляційні взаємозв'язки: «задоволеність реалізацією професійного потенціалу» ($r_{\text{емп.}} = 0,423$; $p \leq 0,01$); «переживання професійної затребуваності» ($r_{\text{емп.}} = 0,418$; $p \leq 0,01$); «ставлення до себе як до компетентного професіонала» ($r_{\text{емп.}} = 0,397$; $p \leq 0,01$); «оцінка результатів професійної діяльності» ($r_{\text{емп.}} = 0,424$; $p \leq 0,01$). Ці взаємозв'язки показують від чого переважно залежить прагнення фахівця забезпечувати своє професійне зростання та професійне вдосконалення та свідчать про те, що група «професійно маргінальних» студентів, яка оцінює свою професію як засіб отримання матеріальної винагороди, має низькі показники своєї професійної компетентності, вони відчують свою професійну незатребуваність, на низькому рівні оцінює професійні результати. Результати підтверджуються отриманими нами кореляційними взаємозв'язками професійної ідентичності / маргінальності з підшкалою «Професійний статус та динаміка» та надають підстави для висновку, що можливості професійного вдосконалення в обраній професії перш за все, з погляду випускників закладів вищої освіти зумовлюються їх інструментальною підготовленістю та конкурентоздатністю на ринку праці.

За підшкалою «Професійна мораль» отримано такі кореляційні взаємозв'язки: «належність до професійної спільноти» ($r_{\text{емп.}} = 0,386$; $p \leq 0,01$); «професійний авторитет» ($r_{\text{емп.}} = 0,314$; $p \leq 0,01$); «ставлення інших» ($r_{\text{емп.}} = 0,336$; $p \leq 0,01$). Результати виглядають логічними та доводять, що вчинки фахівця у випадку конфлікту інтересів між його особистими прагненнями та професійним обов'язком та професійною гідністю напряму визначається почуттям належності до

професійної спільноти, наявністю (або, відповідно, для професійно маргінальних випускників, його відсутністю) професійного авторитету, від сприйняття ставлення до себе як до значущого для інших професіонала.

Підшкала «Альтернативний вибір» на статистично значущому рівні корелює із такими показниками професійної затребуваності особистості: «переживання професійної затребуваності» ($r_{\text{емп.}} = 0,319$; $p \leq 0,01$); «професійна компетентність» ($r_{\text{емп.}} = 0,327$; $p \leq 0,01$); «оцінка результатів професійної діяльності» ($r_{\text{емп.}} = 0,415$; $p \leq 0,01$); «самоставлення» ($r_{\text{емп.}} = 0,297$; $p \leq 0,01$). Ця підшкала демонструє, наскільки усвідомленим та бажаним був свого часу професійний вибір особистості та зміни, які могли відбутися та й відбулися у них, коли студенти наближаються до завершення свого навчання у вищому навчальному закладі. Наші дані виявили, що професійно маргінальні студенти, як правило, розчаровані своїм професійним вибором, професія, яку вони набувають, їх не задовольняє, вони готові змінити професію та обрати для себе інший вид занять у майбутньому.

Підшкала професійної ідентичності/маргінальності «Бути або видаватися» має кореляційні взаємозв'язки: «професійний авторитет» ($r_{\text{емп.}} = 0,315$; $p \leq 0,01$); «ставлення інших» ($r_{\text{емп.}} = 0,376$; $p \leq 0,01$); «самоставлення» ($r_{\text{емп.}} = 0,378$; $p \leq 0,01$). Питання у методиці за цією шкалою побудовані на основі змодельованої ситуації, яка передбачає, що людині доведеться влаштуватися на роботу та проходити співбесіду із роботодавцем, та відображають яким чином особистість ставиться до необхідності надавати у резюме правдиву, чітку, достовірну інформацію про себе. На наш погляд, це свідчить про наявність професійної самоповаги, професійної гідності та поваги до місця та значення своєї професії у суспільстві взагалі. Кореляційні взаємозв'язки засвідчили, що для професійно маргінальних випускників закладів вищої освіти характерним є безвідповідальне ставлення до змісту свого резюме, що, у свою чергу, визначається усвідомленням відсутності професійного авторитету, низьким рівнем ставлення з боку інших людей як до компетентного професіонала, та, відповідно, низьким рівнем самоставлення.

Проаналізуємо кореляційні взаємозв'язки показників професійної ідентичності/маргінальності зі шкалами методики «Стилі ідентичності» М. Берзонські (табл. 2).

Кореляційні взаємозв'язки показників професійної ідентичності / професійної маргінальності зі стилями ідентичності (n=98)

Професійна ідентичність/ професійна маргінальність	Стилі ідентичності			
	Інформаційний	Нормативний	Дифузний	Шкала відданості
Професіонал і соціум	0,287	0,416	-0,316	0,176*
Соціум і професія	0,311	0,184	-0,325	0,159*
Людина і професія (професійний статус і динаміка)	0,326	0,113	-0,314	0,309
Людина і професія (професійна мотивація)	0,335	0,177	0,162	0,312
Людина і професія (професійний вчинок)	0,181	0,327	0,158	0,198
Людина і професія (кар'єра)	0,317	0,179	-0,145	0,322
Людина і професія (мораль)	0,174	0,331	-0,153	0,211
Людина і професія (альтернативний вибір)	0,189	0,215	-0,308	0,325
Людина і професія (бути або видаватися)	0,192	0,164	0,167	0,204

Примітка: * $p \leq 0,05$

Результати проведеного кореляційного аналізу показують наступне: Шкала «Інформаційного стилю ідентичності» на статистично значущому рівні корелює з показниками професійної ідентичності / професійної маргінальності: «Соціум і професія» ($r_{\text{емп.}} = 0,311$; $p \leq 0,01$); «Професійний статус і динаміка» ($r_{\text{емп.}} = 0,326$; $p \leq 0,01$); «Професійна мотивація» ($r_{\text{емп.}} = 0,335$; $p \leq 0,01$); «Кар'єра» ($r_{\text{емп.}} = 0,317$; $p \leq 0,01$). Можемо констатувати, що відповідальне ставлення до отримуваної інформації, прагнення пізнати смисли, цінності, призначення та високу місію своєї професії зумовлюють усвідомлений професійний вибір, високу оцінку своєї професійної належності, прагнення за допомогою своїх професійних навичок та можливостей забезпечувати себе як додатковий заробіток, так і професійне просування по кар'єрних сходах. Відповідно, для професійних маргіналів не характерним є активний пошук інформації, вони скоріше схильні орієнтуватися на вже існуючі норми, правила, стандарти, включаючи і професійні стереотипи, і стереотипи, що існують у суспільстві стосовно представників даної професії, тому їх рішення не є самостійними, ми бачимо виражену екстернальну позицію у питаннях своєї кар'єри, професійного зростання, набуття поважного професійного статусу тощо.

Шкала «Нормативного стилю ідентичності» виявляє такі кореляційні взаємозалежності: «Професіонал і соціум» ($r_{\text{емп.}} = 0,416$; $p \leq 0,01$); «Професійний вчинок» ($r_{\text{емп.}} = 0,327$; $p \leq 0,01$); «Професійна мораль» ($r_{\text{емп.}} = 0,331$; $p \leq 0,01$). Ці дані свідчать про те, що схильність випускників закладів вищої освіти мати чіткий, упорядкований набір професійних норм та цінностей, розуміння правил, стандартів, шаблонів зумовлюють уявлення старшокурсників про можливість своєї професійної

самореалізації, перш за все, у виборі способу професійної поведінки, особливо коли мова йде про існуючий конфлікт інтересів між особистими прагненнями та нормами та вимогами професії, та у питаннях професійної моралі. Тобто, коли система нормування поведінки є чіткою, то адаптація до неї відбувається легше. З іншого боку, виявляється, що професійно маргінальних фахівців буде утримувати від порушення професійних норм тільки наявність зовнішнього контролю, оскільки не відбулася інтерналізація професійних цінностей та професійної моралі.

Шкала «Дифузного стилю ідентичності» показала наявність статистично значущих кореляційних взаємозв'язків з наступними показниками професійної ідентичності / професійної маргінальності: «Професіонал та соціум» ($r_{\text{емп.}} = -0,316$; $p \leq 0,01$); «Соціум та професія» ($r_{\text{емп.}} = -0,325$; $p \leq 0,01$); «Професійний статус та динаміка» ($r_{\text{емп.}} = 0,314$; $p \leq 0,01$); «Альтернативний вибір» ($r_{\text{емп.}} = -0,308$; $p \leq 0,01$). Всі ці показники мають зворотний кореляційний зв'язок, що виглядає цілком логічним.

Дифузний стиль ідентичності характеризує людину, яка ще не визначила свої професійні цілі, наміри, прагнення, бажання, шляхи свого професійного розвитку тощо, тобто її професійна ідентичність є ще не сформованою. Отримані кореляційні взаємозв'язки є цікавими з погляду того, що випускники саме із дифузним стилем ідентичності дуже низько оцінюють роль і значення своєї професії у суспільстві, вони не визначили для себе її соціальних функцій, відповідно, вони на дуже низькому рівні визначають свої можливості як професіонала у суспільстві, тому й можливості професійного зростання, набуття вагомого соціального статусу.

Кореляція зі шкалою «Альтернативний вибір» свідчить про те, що студенти випускних курсів із дифузним стилем ідентичності готові змінити свою професію та обрати для себе інший професійний шлях. Такі результати наочно демонструють, що в уявленні випускників закладів вищої освіти можливість професійного зростання, можливість зробити кар'єру в обраній сфері діяльності, просування службовими сходами безпосередньо пов'язані з наявністю чіткої системи професійних цілей і цінностей.

Висновки. Теоретико-емпіричним шляхом нами визначено психологічні особливості професійної маргінальності студентів-випускників закладів вищої освіти. На основі порівняльного аналізу груп професійно ідентичних та професійно маргінальних випускників доведено, що студенти випускних курсів, які наближаються за своїми показниками до професійної маргінальності, усвідомлюють, що рівень їх професійної компетентності, інструментальної озброєності у професії є низьким; вони вказують на свою професійну незатребуваність; мають низький рівень професійного авторитету; відчувають недостатній рівень поваги та визнання з боку колег та інших значущих осіб, розчаровані у професійному виборі та не планують подальшу самореалізацію за обраною спеціальністю.

Професійні маргінали відзначаються дифузним статусом професійної ідентичності, завершуючи навчання в університеті та здобуваючи конкретну спеціальність, їх вибір залишається невизначеним. Такі випускники демонструють екстернальну позицію щодо подальшого професійного шляху, або статус мораторію, перебуваючи у стані кризи професійного вибору.

Виокремлено основні групи соціально-психологічних чинників професійної маргінальності випускників закладів вищої освіти: соціально зумовлені, до яких належить оцінка соціально-економічного стану суспільства; професійно зумовлені, а саме: низький рівень професійної затребуваності особистості; особистісні – комплекс особистісних рис, які сприяють або заважають становленню професіонала, зокрема, дифузна особистісна та професійна ідентичність.

Подальші перспективи відкриває дослідження чинників ідентичності/маргінальності у сфері вдосконалення у професії, зокрема, просування у професійній кар'єрі, а саме: рівня професійної компетентності, наявних знань, умінь та навичок із фаху, а також особистісних чинників ідентифікації, зокрема, відкритості досвіду та здатності до самоконтролю.

Список літератури:

1. Дробот О.В. Теоретичні засади дослідження маргінальності професійної свідомості випускників закладів вищої освіти. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. Том 33 (72). № 6. 2022. С. 6 – 11.
2. Єрмолаєва О. П. Професійна ідентичність і маргіналізм: концепція і реальність. *Психологічний журнал*. Т. 22, № 4. 2001. С. 51–59.
3. Єрмолаєва О. П. Психологія професійного маргінала у соціально значимих видах праці. *Психологічний журнал*. Т. 22. № 5. 2001. С. 69–78.
4. Зливков В. Проблема особистісної та професійної самоідентифікації в сучасній психології. *Соціальна психологія*. 2006. № 5. С. 128–136.
5. Іванченко Є.А. Професійна мобільність майбутніх фахівців : навчально-методичний посібник. Одеса, 2004. С. 120.
6. Клибанівська Т.М. Професійна ідентичність: теоретичний аспект. *Збірник наукових праць «Теорія і практика сучасної психології»*. 2020 р., № 1, Т. 2. С. 52 – 57.
7. Кузьміна І.П. Професійна ідентичність майбутніх фахівців. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*. Випуск 1. 2012. С. 102–106.
8. Ложкин Г.В., Волянчук, Н. Ю. Професійна ідентичність в контексті маргінальної поведінки суб'єкта. *Соціальна психологія*. № 3 (29). 2008. С. 123–130.
9. Лукомська С.О., Чуйко О.В. Термінологічні аспекти професійної ідентичності. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського*. Миколаїв, 2013. Т. 2. Вип. 11 (99). С. 184–187.
10. Основи соціальної психології : підручник для закладів вищої освіти / П.П. Горностай, М.М. Слюсаревський, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, Н.В. Хазратова та ін. ; за ред. М.М. Слюсаревського. Київ : Талком, 2018. 580 с.
11. Павлюк М.М. Теоретичний аналіз проблеми ідентифікації у професійному становленні вчителя основної школи. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. Т. X. Ч. 3. Київ, 2008. С. 367–373.

12. Пілецька Л.С. Професійна мобільність особистості: психологічний аспект аналізу. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. № 3 (32). Луганськ : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2013. С. 197–202.

Drobot O.V. DETERMINANTS OF MANIFESTATIONS OF PROFESSIONAL IDENTITY AND MARGINALITY AMONG GRADUATE STUDENTS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Psychological factors of professional identification of graduates of higher education institutions are theoretically substantiated and empirically investigated in the article. Professional identity unites a person's idea of his place in a professional group, his attitude to his professional affiliation and performs the functions of developing emotional acceptance of himself as a person engaged in a certain business, awareness of the appropriate mentality, confidence in the professional competence, independence and efficiency, experiencing his professional integrity and certainty. Accordingly, sociogenic loss of professional identity leads to professional marginality as a form of disintegration and transformation of professional identity, which is connected with inadequate performance of social functions of the profession. The students being marginals in the profession are characterized by a diffuse status of professional identity: while the complete their studies at the university and acquire a specific specialty, their choice remains uncertain.

Professional identity, marginality, professional demand and identity styles of graduate students of higher education institutions (n=98) have been empirically researched. The relationships between the following indicators of identity/marginality have been described and analyzed: a professional and society, society and profession, professional status and dynamics, professional motivation, professional act, career, morality, alternative choice, to be or to seem. Correlations of these parameters with indicators of the professional demand of the individual, on the one hand, and identity styles – normative, diffuse, and commitment scale - on the other hand, have been established.

The main groups of socio-psychological factors of professional marginality of graduate students of higher education institutions have been singled out: socially determined, which include the assessment of the socio-economic state of society; professionally determined, namely: low level of professional demand of the individual; personal – a set of personal traits that contribute to or hinder the formation of a professional, in particular, a diffuse personal and professional identity. It has been proven that in the minds of graduate students of higher education institutions, the possibility of professional growth, the possibility of making a career in the chosen field of activity, promotion at work are directly related to the availability of a clear system of professional goals and values.

Key words: professional identification, professional identity, professional marginality, graduate students of higher education institutions, identity style, professional demand.